

جغرافیا و روابط انسانی، بهار ۱۴۰۲، دوره ۵، شماره ۴، صص ۵۰۶-۴۹۲

نقش شفافیت وظایف دولت و تعاونی های تولید بر موفقیت

رهیافت مدیریت مشارکتی آب کشاورزی

(مطالعه موردی: محدوده پنج حوضه آبریز استان خوزستان)

بهمن خسروی پور^۱، مرجان ادهم ملکی^۲

۱- استاد گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی خوزستان

Khosravipour@asnrkh.ac.ir

۲- دانش آموخته کارشناسی ارشد رشته توسعه روستایی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی خوزستان

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۲۰

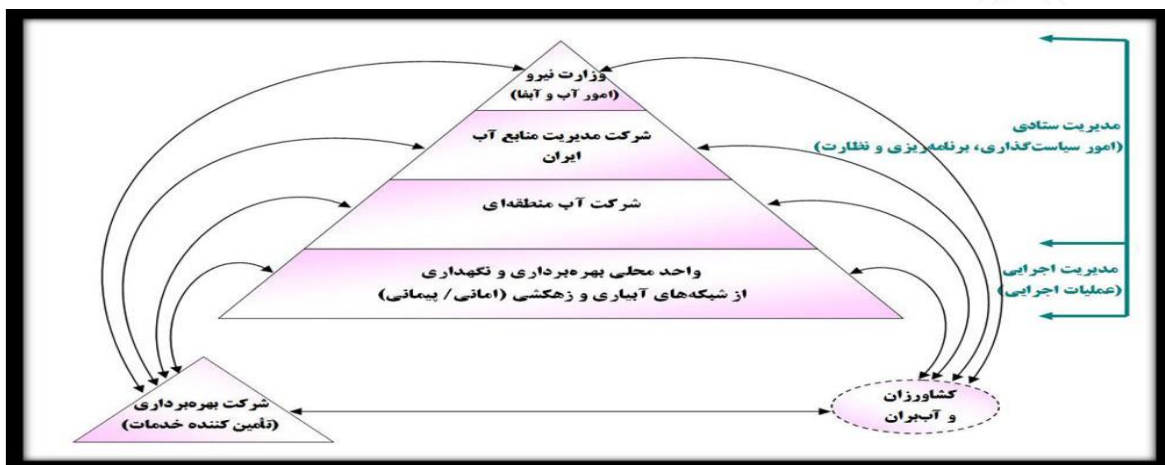
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۲۱

چکیده

هدف این تحقیق بررسی نقش شفافیت وظایف دولت و تعاونی بر موفقیت تعاونی های تولید در محدوده پنج حوضه آبریز استان خوزستان می باشد. این تحقیق از نوع توصیفی-همبستگی می باشد که با استفاده از روش پیمایشی انجام گرفته است. جامعه آماری تحقیق شامل اعضای تعاونی های تولید فعال در محدوده شبکه های آبیاری و زهکشی بوده که با استفاده از جدول مورگان و پس از تعیین حجم نمونه (۳۶۱) از بهره برداران عضو در تعاونی های تولید، به روش طبقه بندی-تصادفی انتخاب شدند. ابزار مورد استفاده برای جمع آوری داده ها پرسشنامه بود که روایی صوری آن بوسیله پانلی از متخصصین تأیید و برای بررسی پایایی آن نیز آزمون راهنما اجرا شد. طبق یافته ها، بررسی رابطه همبستگی بین متغیر وابسته و متغیرهای مستقل تحقیق نشان داد که بین متغیرهای مستقل شفافیت وظایف دولت و تعاونی ها، با متغیر وابسته موفقیت تعاونی تولید رابطه مثبت و معنی داری وجود دارد. همچنین مسئولیت های تعاونی های تولید از دیدگاه بهره برداران در چهار دسته بهره برداری و حفاظت از شبکه آبیاری و زهکشی، مسئولیت تعاونی تولید و مسئولیت جهاد کشاورزی نیاز به شفاف سازی داشته و حفاظت و بهره برداری از شبکه آبیاری مهمترین مسئولیت از دیدگاه بهره برداران است. لذا پیشنهاد می شود ابتدا مسئولیت حفاظت و بهره برداری از شبکه آبیاری به تعاونی های تولید واگذار شود و سپس، با ظرفیت سازی و توانمندسازی بهره برداران سایر مسئولیت ها را واگذار نمود.

واژه های کلیدی: تعاونی تولید، انتقال مدیریت آبیاری، عوامل موفقیت، شرکت های بهره برداری، شبکه های آبیاری و زهکشی خوزستان

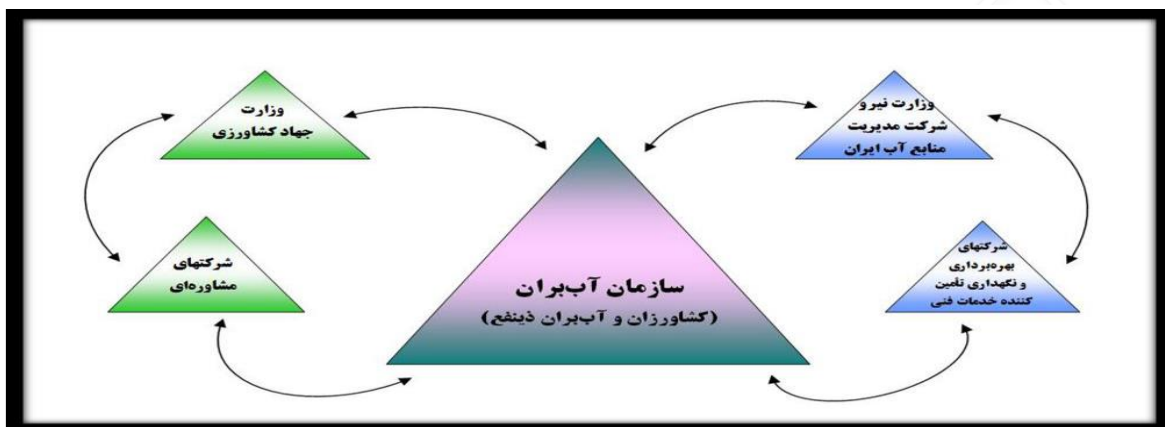
ایران در یکی از خشک ترین مناطق جهان قرار گرفته و کمبود آب مهم ترین تنگنای توسعه کشاورزی در آن است. همواره اصلاح ساختار مدیریت آب، توسعه بهره برداری از منابع آب، بسیج منابع و ساماندهی نظامهای بهره برداری از منابع آب، تقویت مشارکت مردم و در نهایت افزایش کارایی اقتصادی خصوصاً در بخش کشاورزی از اولویتهای اساسی برنامه های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور ایران است. (رشوند و همکاران، ۱۳۹۷). رشد روزافزون جمعیت و گسترش صنایع و به تبع آن افزایش تقاضای آب در بخش های شرب، کشاورزی، صنعت، در کنار رخداد پدیده هایی نظیر خشکسالی، تغییر اقلیم، و کاهش میزان آب سطحی، استفاده پایدار از منابع آب و خاک را در دو بخش کشاورزی، به عنوان بزرگترین مصرف کننده ی این منبع کمیاب، ضروری می سازد. (پارسافر و همکاران، ۱۳۹۴). با اجرای برنامه های توسعه در کشور و نتایج حاصل از آنها و نیز با الهام از مبانی رویکرد جهانی توسعه پایدار، اهمیت مشارکت ذینفعان در فرآیند توسعه منابع آب و خاک، بیش از پیش نمایان شد. بر این اساس، در سال های اخیر سیاست گزاران و مجریان برنامه های توسعه در ایران به دنبال راهکارهایی برای ارتقای نقش و مشارکت کشاورزان در ساخت و بهره برداری شبکه های آبیاری و زهکشی بوده اند. اما متأسفانه این تلاش ها به دلایل مختلف، تاکنون نتیجه کافی به همراه نداشته و منجر به اصلاح مدیریت منابع آب و تأسیسات آبیاری با رویکرد افزایش نقش و مشارکت کشاورزان نشده است. به نظر می رسد کلی بودن قوانین و مقررات مرتبط با مشارکت کشاورزان، برنامه های عموماً غیرروشن و غیرعلمی در رابطه با توسعه مدیریت مشارکتی آبیاری عدم اعمال پایش و ارزشیابی مشارکت مدار در حین اجرای برنامه های مشارکتی، استفاده ابزاری از تشکل های ذینفعان و عدم اصلاح ساختار دولتی مدیریت آب کشور برای برقراری تعامل جدید و موثر با نهادهای سازمان یافته کشاورزان، عمده ترین دلایل عدم ارتقای مشارکت کشاورزان ذینفع در فرآیند مطالعه، احداث و بهره برداری طرح های آبیاری و زهکشی و در نتیجه عدم استقرار مدیریت مشارکتی آبیاری در ایران می باشد (جنگی و همکاران، ۱۳۹۲).

تصویر ۱: ساختار دولتی و فعلی مدیریت شبکه های آبیاری و زهکشی (جباری و همکاران ، ۱۳۸۷)

علی رغم گذشت حدود هفتاد سال از اجرای برنامه های متنوع توسعه کشاورزی و احداث تأسیسات آبیاری در بیشتر نقاط جهان، از جمله ایران، اثربخشی این برنامه ها به ویژه به لحاظ تناسب فرآیندها و دستاوردها با نیاز جامعه محلی، مورد بحث و نقدهای متعدد قرار دارد. به دلیل پایین بودن کارایی و عملکرد شبکه های آبیاری و زهکشی با مدیریت دولتی و مشارکت بسیار محدود کشاورزان در این شبکه ها و همچنین ناتوانی بسیاری از سازمان های دولتی در جمع آوری آب بهای کافی از مصرف کنندگان آب برای تأمین بخشی از هزینه های جاری بهره برداری و نگهداری شبکه های آبیاری، از اواخر دهه ۱۹۸۰ میلادی افزایش سطح مشارکت کشاورزان در مدیریت شبکه های آبیاری در دنیا مورد توجه قرار گرفت. توسعه مدیریت مشارکتی آبیاری یک رویکرد جهانی برای توسعه پایدار منابع آب و خاک کشاورزی است که در روند تکوین آن، نقش دولت ها در مطالعه، احداث، بهره برداری و نگهداری شبکه های آبیاری و زهکشی کاهش یافته و در عوض، نقش تشکل های کشاورزان در فرآیند فوق افزایش می یابد (لطیف خان، ۲۰۰۷). بررسی های عملکرد شبکه های آبیاری و زهکشی در ایران نشان می دهد که عمده مشکلات موجود در این تأسیسات ریشه در مسایل مدیریتی دارند. کشاورزان ذینفع، شبکه آبیاری احداث شده توسط دولت را عموماً از خود ندانسته، بلکه آن را متعلق به دولت می دانند. از این رو جامعه محلی، بهره برداری و نگهداری این تأسیسات را نیز از وظایف دولت به شمار می آورند. درخصوص نگهداری و تعمیرات تأسیسات، گاهی در جامعه محلی این باور وجود دارد که دولت دیر یا زود، شبکه های آبیاری متعلق به خود را مورد توجه قرار داده و از استهلاک کامل آن جلوگیری خواهد کرد. با مدیریت مشارکتی آبیاری، شبکه های آبیاری و زهکشی از مدیریت متمرکز و از بالا به پایین دولتی خارج می گردد. بدین وسیله احساس مالکیت کشاورزان به

منابع آب و تأسیسات آبیاری، بیشتر میشود. مدیریت مشارکتی آبیاری در حقیقت، فرصتی را فراهم میکند که دانش و تجربه کشاورزان و ادارات دولتی آبیاری به هم نزدیکتر شده و برای بهبود مدیریت شبکه آبیاری و در نتیجه برای ارتقای خدمات آبیاری، تلاش مشترک نمایند. در حال حاضر تأثیرات مدیریت دولتی شبکه های آبیاری و زهکشی بر کشاورزان را می توان شامل مواردی نظیر عدم اعتماد به مدیریت منابع آب و تأسیسات آبیاری، نداشتن انگیزه کافی برای پرداخت آب بها، فقدان اطمینان از تأمین آب مورد نیاز محصولات کشاورزی و بیتفاوتی نسبت به نگهداری شبکه آبیاری دانست. (حیدریان، ۱۳۸۵). باید برنامه ها و سیاستهای کارآمد و عملیاتی برای مدیریت منابع آب در کشاورزی اتخاذ شود و می توان گفت یکی از مهم ترین این سیاستها، برنامه ریزی و اقدام در خصوص انتقال مدیریت شبکه های آبیاری به بخش خصوصی و یا بهره برداران است. (خسروی پور و همکاران، ۱۴۰۱). بطور ویژه، بانک جهانی باتوجه به نقش موثر جامعه محلی، ظرفیتهای اجتماعی و دانش آبیاری کشاورزان، راهبرد مدیریت شبکه های آبیاری به بهره برداران را ارائه نمود. مدیریت مشارکتی آبیاری به حضور فراگیر آب بران در کلیه ی سطوح مدیریت سامانه های آبیاری و واگذاری حقوق و امتیازهای اجتماعی به کشاورزان اطلاق می شود. (کرمی و همکاران، ۱۳۹۶). به نظر میرسد راهکار اصلی برای برون رفت از این وضعیت، پیاده سازی الگوی مدیریت مشارکتی آبیاری میباشد و آن عبارت است از حضور مسئولانه و فعال ذینفعان و ذیربط ها در مدیریت شبکه آبیاری، به طوری که برای انجام یک مسئولیت جمعی، جایگاه، نقش واقعی و اختیارات هر فرد یا گروهی و یا سازمان دولتی و غیردولتی، در فرآیندی بر پایه مدیریت مشارکتی شکل گرفته باشد. براساس رهیافت مدیریت مشارکتی آبیاری، کشاورزان می توانند نقش محوری را در احداث و بهره برداری شبکه های آبیاری و زهکشی بر عهده داشته باشند. سطح مشارکت کشاورزان نیز براساس ظرفیت ها و توانمندی های جامعه محلی و نیز طرف دولتی، کاملاً انعطاف پذیر خواهد بود. مثلاً تشکل های کشاورزان می توانند توزیع آب را در داخل کانال های محدوده اراضی خود (مانند کانال های درجه سه) به صورت کاملاً مختارانه بر عهده گیرند و نهاد دولتی مدیریت شبکه آبیاری نیز سایر مسئولیت ها و اختیارات را برعهده داشته باشد؛ یا تمام اختیارات و مسئولیت مدیریت شبکه آبیاری (شامل بهره برداری و نگهداری شبکه، تعرفه گذاری، وصول بهای خدمات آبیاری و به طور کلی تأمین منابع مالی لازم و هزینه کرد آن) می تواند به تشکل منتقل شود و سازمان دولتی مدیریت شبکه آبیاری و زهکشی، علاوه بر تأمین و انتقال آب آبیاری، متعهد باشد تشکل های گیرنده مسئولیت و اختیارات مدیریت شبکه آبیاری را با ارائه خدمات فنی و تسهیلات مورد نیاز، پشتیبانی کند. (حیدریان، ۱۳۸۵).

تصویر ۲: ساختار مطلوب مدیریت شبکه های آبیاری بر مبنای رهیافت مدیریت مشارکتی آبیاری (جباری و همکاران، ۱۳۸۷)

ضرورت شفافیت وظایف تعاونی های تولید

مشارکت کشاورزان در احداث و بهره برداری از تأسیسات آبیاری زمانی ظهور پیدا می کند که زمینه های بروز آن فراهم شود. در بسیاری از موارد فراهم نمودن زمینه و بستر مناسب برای ایفای نقش جامعه محلی، بزرگترین مشکل در ارتقای مشارکت کشاورزان ذینفع است. اصولاً هرگونه مشارکت چه به صورت فردی و چه به صورت گروهی نیازمند انگیزه می باشد. رعایت عدالت و به دست آوردن رضایت خاطر، منافع مادی و حتی قدرت از جمله انگیزه هایی هستند که می تواند باعث مشارکت افراد شود. لذا برنامه ریزان، مجریان و تسهیل گران مدیریت مشارکتی آبیاری بایستی متعهد، سختکوش، باحوصله و خلاق باشند. برای افزایش سطح مشارکت مردم در برنامه های توسعه، باید الزاماتی مد نظر باشد و انجام شود. اولین الزام، برقراری تماس با کشاورزان و افزایش مشارکت آنها در فرآیندهایی که بر زندگی شان تأثیر می گذارد. بنابراین ابتدا باید نیروهای مانع مشارکت و همکاری (که دخالت و قدرت روستاییان در فرآیند توسعه را تضعیف می کنند) شناسایی شوند. دومین ضرورت، تغییر سبک و نوع مداخلات توسعه ای است که در آن برنامه های توسعه، بدون مشارکت فعال کشاورزان انجام می شود (فمی، ۱۳۸۳). بی تردید باید در زمان مطالعه و برنامه ریزی طرح های آبیاری و زهکشی، تمام کشاورزان ذینفع، از منافع و محدودیت های طرح مطلع شوند و با آگاهی کامل و علاقه در مراحل مطالعه، طراحی، ساخت و بهره برداری شبکه آبیاری، مشارکت فعال و مؤثر داشته باشند. بدین ترتیب، در یک فضای تعاملی و احترام آمیز و بر پایه اصول و روش های مشارکتی، میتوان طرحهای توسعه منابع آب و خاک را به درستی پیش برد. آنچه در این میان اهمیت خاص دارد آن است که جامعه محلی خود باید مقدمات و منابع اصلی اجرای طرح های توسعه (از جمله شبکه

های آبیاری) را فراهم آورد. تدوین و تنظیم طرح به تنهایی کافی نیست، ابراز علاقه به مشارکت و کارهای جمعی نیز به تنهایی نشانه مشارکت کشاورزان ذینفع در مدیریت منابع آب و شبکه های آبیاری نمی باشد. عضویت در تشکل هم به معنی راستین مشارکت و تعاون نخواهد بود. کشاورزان نباید اجرای برنامه ها و فعالیت ها را بر عهده افراد معدودی بگذارند یا از دولت و سازمان های خارج از جامعه محلی انتظارات نادرست داشته باشند. باید پذیرفت که تا اراده حرکت در جامعه محلی پدید نیاید، هیچ کار جدی و پایداری بر مبنای رهیافت مدیریت مشارکتی آبیاری برای توسعه پایدار منابع آب و خاک، آغاز نمی شود (همایون پور، ۱۳۷۹).

پیشینه تحقیق

عطایی و ایزدی (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان تحلیل مسئولیت های تشکل های آب بران و زمینه یابی موانع اجتماعی ایجاد آن از دیدگاه بهره برداران، اختلافات بین کشاورزان درون روستا، اختلافات بین روستاهای مجاور، برداشت های غیرمجاز آب از رودخانه و کانال ها، عدم مشارکت مالی کشاورزان در نگهداری از کانال ها، عدم پرداخت آب بها توسط کشاورزان، عدم تمایل کشاورزان نسبت به تشکیل تشکل، ضعف کشاورزان در انجام کارهای گروهی، اولویت دادن کشاورزان به منافع فردی بجای توجه به منافع جمعی، موانع اجتماعی ایجاد تشکل های آب بران موفق هستند. عواملی نظیر مشخص نبودن ساختار تشکل ها، شفاف نبودن وظایف تشکل ها، نادیده گرفتن ارزش واقعی آب (محمدی، ۱۳۸۸)، پایین بودن سطح اطلاعات و آگاهی، تماس کم با منابع اطلاعاتی، نگرش منفی به انجمن های آب بران (احمدوند و شریف زاده، ۱۳۸۸)، عدم حمایت های مادی و معنوی دولت (مهندسین مشاور یکم، ۱۳۸۰)، عدم حمایت سیاسی از تشکل ها، عدم اعتقاد دولت به تشکل ها و بهره برداری و نگهداری کشاورزان از شبکه، عدم اعطای کامل مسئولیت مدیریت آبیاری به بهره برداران (کوارد، ۲۰۰۰) از موانع ایجاد تشکل های آب بران به حساب می آیند. به عنوان یک موضوع فراگیر در بسیاری از کشورهای جهان، تشکل های آب بران خواه ناخواه می باید فقط بر مدیریت آبیاری تمرکز کنند یا آنکه می بایست کارهای دست دوم یا رده پایین تر، نظیر مدیریت مصارف آب مصرفی غیرآبیاری (مانند آبی پروری، دامپروری و یا خانگی)، فعالیت های تجاری، بازاریابی و فروشندگی را انجام دهند (حیدریان و همکاران، ۱۳۸۷). ماقبل و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهش خود تخصیص اعتبار در تبدیل آبیاری سنتی به آبیاری قطره ای و بارانی، برگزاری دوره های آموزشی-ترویجی برای افزایش آگاهی روستائیان، مسئولیت پذیری و دارا بودن نقش در تشکیل و اداره ی تعاونیهای آب بران با همکاری جهاد کشاورزی، اداره تعاون، وزارت نیرو، تدوین الگوی کشت مناسب با نیاز اعضا را از سازوکارهای توسعه و تقویت تعاونیهای آب بران حوضه ی رود ارس ذکر نموده اند. برگر (۱۹۹۸) بیان می دارد که اگر تشکل های آب بران به خوبی مدیریت شوند باعث هماهنگی سایر فعالیت های کشاورزان (توافق بر روی گردش الگوی کشت برای استفاده

مؤثر از منابع آب محدود، به اشتراک گذاشتن تجهیزات کشاورزی، بازاریابی محصولات و گرفتن اعتبارات و مانند اینها) در یک منطقه آبیاری خواهند شد. شکل ها باید توجه ویژه ای به نوع ساختار تصمیم گیری، مکانیزم جمع آوری هزینه ها و مکانیزم تنبیه و مجازات به ازای کوتاهی در پرداخت تعهدات مالی داشته باشند. شکل های آب بران قدرت دارند که از طرف نمایندگان خود در ارتباط با بخش های مدیریت محلی آب و نهادهای اجرایی، مشکلات تأمین آب را حل کرده و برای ساخت، تعمیر و نگهداری شبکه های آبیاری و تأسیسات آبیاری قرارداد ببندند (حاسبو و گافی، ۲۰۰۷). (محمدی، ۱۳۸۸) عامل شفاف نبودن وظایف تشکلهای آب بران را از دلایل اصلی عدم موفقیت تشکلهای دانسته است. زارعی دستگردی و همکاران، (۱۳۸۷) بیان داشتند، تشکلی که داوطلب ارائه خدمات امور آب میشود چهار وظیفه اصلی را بر عهده دارد: بهره برداری از شبکه (شامل اندازه گیری و سنجش نیازهای آبی و حجم آب قابل تأمین، انتقال و توزیع آب در دوره های کمبود آب، استفاده از آب مازاد یا هرزآب آبیاری و زهکشی و خارج نمودن آن از مزارع و استفاده مجدد)، نگهداری شبکه، تأمین منابع مالی و توانایی حل و فصل اختلافات. کرمی و همکاران (۱۳۹۶) در نتایج مطالعه خود اظهار داشته اند موفقیت تعاونیهای آب بران وابسته به مشارکت و جلب اعتماد و رضایت مردم است. در تشکیل تعاونیها باید زمینه های اجتماعی و فرهنگی مؤثر، به طور کامل مطالعه و اهداف و چشم اندازها با مشارکت گروه های مخاطب تبیین شود، تا آمادگی لازم برای پذیرش تغییرات دینفعان ایجاد گردد.

ادهم ملکی و همکاران (۱۴۰۱) در مطالعه ی خود ظرفیت سازی نیروی انسانی را برای کاربرد رهیافت مدیریت مشارکتی، لزوم تعیین دقیق وظایف و اختیارات طرفین (دولتها و تشکلهای)، برنامه ریزی و ارزشیابی مدیریت مشارکتی با حضور کشاورزان و آموزش بهره برداران مورد تاکید قرار داده اند.

مواد و روشها

تحقیق حاضر از نوع تحقیقات کاربردی است. از لحاظ روش تحقیق، توصیفی - همبستگی و تحلیلی از نوع علی-ارتباطی می باشد. منطقه مورد مطالعه کل استان خوزستان بوده و جامعه آماری مطالعه شامل اعضای تعاونی های تولید در محدوده شبکه های آبیاری و زهکشی (۲۱ تعاونی تولید) در سطح ۷۲۴۷۴ هکتار و ۴۱۱۱ نفر بهره بردار عضو در تعاونی های تولید می باشد. جهت تعیین حجم نمونه مورد مطالعه از جدول مورگان استفاده شد و پس از تعیین حجم نمونه (۲۵۵)

از بهره برداران عضو در تعاونی های تولید به روش طبقه بندی - تصادفی انتخاب و تکمیل شد. به منظور تعیین روایی ابزار تحقیق، از روش پانل متخصصان و تأیید کارشناسان و اساتید مربوطه استفاده شده است. برای تعیین پایایی پرسشنامه، ابتدا یک مطالعه پیشاهنگ با مشارکت ۳۰ نفر از اعضای تعاونی های تولید گورسفید و سبیلی (خارج از تعاونی های تولید جامعه هدف) انجام شد. ضرایب آلفای کرونباخ به دست آمده برای تمامی متغیرهای مطالعه بیش از ۸۶ درصد می باشد که این نشان دهنده برخورداری پرسشنامه از سطح قابل قبول پایایی برای انجام مطالعه اصلی است. جهت تجزیه و تحلیل داده ها از نرم افزار spss16 و از روش های آماری نظیر فراوانی میانگین، انحراف معیار، آزمون من وایت نی و ضرایب همبستگی اسپیرمن استفاده گردید.

شرکت های تعاونی تولید روستایی

در سال ۱۳۴۹ با تصویب قانون تعاونی کردن تولید، شرکت های تعاونی تولید روستایی تشکیل شدند. هدف اصلی از تأسیس تعاونی تولید روستایی، ساماندهی و اصلاح نظام تشکیل شرکت های تعاونی تولید روستایی به منظور تسهیل و تسریع در ایجاد، بسط و توسعه نظام های بهره برداری کشاورزی و اعمال حاکمیت از طریق ارتقاء سطح سیاست گذاری، برنامه ریزی و نظارت بر انجام کار با بهره گیری از ظرفیت ها و پتانسیل های بخش غیر دولتی است. این نظام بهره برداری در استان خوزستان از سال ۱۳۷۴ در استان خوزستان آغاز شد و حدود ۲۰۰۰ هکتار از اراضی زراعی استان، با استفاده از اعتبارات ماده ۲۷ قانون اول توسعه (شبکه زمزم)، حدود ۵۹ هزار هکتار با استفاده از اعتبارات تبصره ۷۶ قانون برنامه دوم شبکه های (کوت و حمودی دشت آزادگان، رامشیر، شادگان، کوثرهواز و داریون یک)، حدود ۶۰ هزار هکتار با استفاده از اعتبارات ماده ۱۰۶ قانون برنامه سوم شبکه های (ابو حمیظه، جلالیه، احمد آباد، عتابیه، و ساریه دشت آزادگان، داریون ۲ و شعبیه شوشتر، نواحی R۱ و R۲ هندیجان، بنه باشت بهبهان و طرح آبیاری تحت فشار گرگر) و ۲۰۰۰ هکتار با استفاده از اعتبارات موضوع بند ط ماده ۱۷ قانون چهارم توسعه (شبکه های لاسبید و قلعه مدرسه)، به اجرا رفته و با برنامه ریزی صورت گرفته توسط متولیان سازمان های آب و برق خوزستان و سازمان جهاد کشاورزی خوزستان مقرر گردید تا همزمان با شروع عملیات بهره برداری از این طرح ها، انتقال مدیریت آبیاری به تعاونی های تولید، اتفاق بیفتد (سوابق دفتر مشارکت سازمان آب و برق خوزستان، ۱۳۹۸).

بیشترین سطح مربوط به این نظام بهره برداری در شهرستان رامشیر واقع در شرق خوزستان با ۱۷۸۰۰ هکتار قرار گرفته، بعد از آن در شهرستان های اهواز با ۱۵۰۰۰ هکتار، دشت آزادگان و هویزه با ۱۴۱۲۵ هکتار، شوشتر با ۱۲۱۴۵ و شادگان با ۱۰۰۰۰ هکتار در رده های بعدی قرار دارند. کمترین سطح تحت پوشش این نظام با ۱۰۰۰ هکتار، در شهرستان خرمشهر،

واقع شده است. بطور کلی حدود ۱۶ درصد از مساحت شبکه های آبیاری، و دو درصد جمعیت فعال بخش کشاورزی استان، تحت پوشش این نظام قرار دارند(سوابق دفتر مشارکت سازمان آب و برق خوزستان، ۱۳۹۸).

جدول (۱) : مشخصات نظام بهره برداری از آب کشاورزی شرکتهای شرکتهای تعاونی تولید خوزستان

نام تعاونی	شهرستان	منبع تأمین آب شبکه	شبکه تحت پوشش	سطح شبکه / هکتار	تعداد بهره برداران
ولایت	شادگان	جراحی	شهید همت	۲۰۰۰	۲۵۰
هجرت	شادگان	جراحی	شهید همت	۲۲۰۰	۲۵۴
نبوت	شادگان	جراحی	شهید همت	۱۵۰۰	۲۰۰
بعثت	شادگان	جراحی	شهید همت	۲۷۰۰	۲۳۶
فردوس	دشت آزادگان	کرخه	کوت	۳۷۰۰	۱۰۰
یاسمین	هویره	کرخه	حمودی	۳۴۲۵	۱۵۴
شریعت	شوشتر	کارون	داریون یک	۵۰۰۰	۳۰۰
نصر	رامشیر	جراحی	چپ رامشیر	۵۵۰۰	۲۳۶
زرکاران	رامشیر	جراحی	راست رامشیر	۳۲۵۰	۲۴۰
سبزه کاران	رامشیر	جراحی	راست رامشیر	۳۵۵۰	۲۶۹
کشتگران	رامشیر	جراحی	چپ رامشیر	۵۵۰۰	۲۸۱
مرجان	دشت آزادگان	کرخه	ساریه	۴۰۰۰	۲۱۶
ساقی	دشت آزادگان	کرخه	جلالیه شمالی	۴۰۰۰	۱۹۸
گندمزار	اهواز	کرخه	کوثر	۱۵۰۰۰	۴۲۱
تدبیر وامید	شوشتر	کارون	میاناب	۱۲۴۵	۸۰
پوریافلاح	شوشتر	کارون	میاناب	۱۲۰۴	۹۲
خوشه کشت	شوشتر	کارون	شعیبیه	۲۳۰۰	۱۰۰
غلات طلایی	شوشتر	کارون	شعیبیه	۲۴۰۰	۱۱۱
میلاد	بهبهان	مارون	درونک	۲۰۰۰	۲۰۰
میلاد شرق	خرمشهر	کارون	حفار شرقی	۱۰۰۰	۹۰
سعادت	شادگان	جراحی	ام الغزلان	۱۰۰۰	۸۳
جمع				۷۲۴۷۴	۴۱۱۱

منبع : یافته های تحقیق

یافته‌ها و بحث

۱- یافته‌های توصیفی

الف: ویژگی‌های شغلی

جدول (۲). توزیع فراوانی گروه‌های بهره‌برداران مورد مطالعه بر حسب متغیرهای ویژگی‌های شغلی

متغیر	سطوح متغیر	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
سابقه	زیر ۱۰ سال	۱۳۴	۳۷/۱	۱/۳۷
	بین ۱۰-۳۰ سال	۱۸۷	۵۱/۸	۸۸/۹
	بیشتر ۳۰ سال	۴۰	۱۱/۱	۱۰۰
سابقه عضویت در تعاونی	زیر ۵ سال	۱۲۷	۳۵/۲	۳۵/۲
	بین ۵-۱۵ سال	۱۷۷	۴۹/۰	۸۴/۲
	بیشتر ۱۵ سال	۵۷	۱۵/۸	۱۰۰
مسئولیت در تعاونی	عادی	۲۷۸	۷۷/۰	۷۷/۴
	هیئت مدیره	۴۵	۱۲/۵	۹۰/۰
	بازرس	۵	۱/۴	۹۱/۴
	مدیرعامل	۳۱	۸/۶	۱۰۰
حرفه	فقط کشاورز	۴۵	۸۰/۱	۸۳/۵
	شغل دوم	۵	۱۵/۸	۱۰۰
جمع		۳۶۱		

منبع: یافته‌های تحقیق

ب: شفافیت وظایف دولت و تعاونی

نتایج نشان داد که از میان گویه‌های مطرح شده به ترتیب کاهش تصدی گری دولت، انتقال گام به گام مدیریت آبیاری، انتقال یکپارچه شبکه های اصلی و فرعی شبکه های آبیاری و زهکشی مهم ترین عامل در شفافیت وظایف دولت و تعاونی می باشد.

جدول (۳). توزیع فراوانی گروه‌های بهره‌برداران مورد مطالعه بر حسب پاسخ به سوالات میزان موفقیت تعاونی تولید پس از شفافیت

وظایف دولت و تعاونی پس از انتقال مدیریت آبیاری

ردیف	گویه‌ها	ضریب پراکندگی	اولویت
۱	توزیع عادلانه آب در زمان و مقدار مناسب توسط تعاونی های تولید	۰/۱۵۶	۱
۲	جلوگیری از برداشت های غیر مجاز از کانال توسط تعاونی های تولید	۰/۱۶۷	۲
۳	انتقال یکپارچه مدیریت آبیاری یکپارچه (شبکه های اصلی و فرعی آبیاری و زهکشی)	۰/۱۶۷	۳
۴	حل اختلافات محلی آب بین کشاورزان و روستاهای هم جوار توسط تعاونی های تولید	۰/۱۶۹	۴
۵	توافق در شیوه محاسبه آب بها بین دولت و تعاونی های تولید	۰/۱۸۷	۵
۶	محافظت و نگهداری از کانال های اصلی و فرعی توسط دولت و تعاونی های تولید	۰/۲۰۱	۶
۷	ایجاد اتحادیه تعاونی های تولید جهت همراستایی تعاونی های تولید هر منطقه	۰/۲۲۶	۷
۸	تامین هزینه های تعمیرات و نگهداری شبکه های فرعی توسط بهره برداران و تامین هزینه های تعمیرات و نگهداری شبکه اصلی توسط قرارداد انتقال مدیریت آبیاری	۰/۲۳۵	۸
۹	اطلاع رسانی و آگاهی سازی کشاورزان در خصوص انتقال مدیریت آبیاری	۰/۲۵۸	۹
۱۰	جلوگیری از تخریب دریچه ها و دیواره کانالها برای دریافت آب بیشتر	۰/۲۸۳	۱۰
۱۱	انجام امور حاکمیتی توسط دولت برای همیشه	۰/۲۸۳	۱۱
۱۲	تعمیرات عمده از کانال های اصلی توسط دولت و تعمیرات کانال های درجه ۲ و ۳ توسط تعاونی های تولید	۰/۲۸۶	۱۲
۱۳	جمع آوری آب بها باید توسط تعاونی های تولید	۰/۲۸۸	۱۳
۱۴	شرط مالکیت اراضی محدوده مدیریت تعاونی تولید برای عضویت در تعاونی تولید	۰/۲۹۱	۱۴
۱۵	توافق و تعیین الگوی کشت توسط دولت و تعاونی های تولید	۰/۳۰۲	۱۵
۱۶	توانمندسازی و برگزاری دوره های آموزشی تخصصی توسط دولت و تعاونی های تولید	۰/۳۱۰	۱۶
۱۷	تعمیرات و لایروبی کانال ها	۰/۳۲۵	۱۷
۱۸	همکاری در یکپارچگی اراضی و اجرائی کردن الگوی کشت مورد توافق با جهاد کشاورزی	۰/۳۷۴	۱۸
۱۹	بستن قرارداد با شرکت های بهره برداری به نمایندگی از سازمان آب و برق خوزستان	۰/۴۲۶	۱۹
۲۰	شرکت در جلسات هماهنگی و همراهی با دستگاه های دولتی و نهادهای سیاسی	۰/۴۹۸	۲۰
۲۱	انتخاب میرآب های مسلط به کار توسط تعاونی های تولید	۰/۵۱۴	۲۱

منبع : یافته های تحقیق

د: یافته‌های استنباطی

در ابتدا به منظور اطمینان از انسجام درونی متغیرها و مناسب بودن آن‌ها برای آزمون تحلیل عاملی، از آزمون^۱ KMO و بارتلت^۲ استفاده می‌شود. نتایج نشان می‌دهد که مقدار KMO، و آماره بارتلت نیز در سطح معنی‌داری بوده است، بنابراین داده‌ها برای تحلیل عاملی مناسب هستند. با توجه به ملاک کیسر در بخش شفافیت وظایف چهار عامل دارای مقدار ویژه بالاتر از یک استخراج شدند.

جدول (۴) : عامل‌های استخراج شده از تحلیل عاملی

نام عامل	متغیرهای مربوط به آن
شفافیت وظایف	محافظت و نگهداری از کانال‌های اصلی و فرعی توسط دولت و تعاونی‌های تولید
سازمان آب و برق خوزستان (در تعمیرات و نگهداری)	جلوگیری از برداشت‌های غیر مجاز از کانال توسط تعاونی‌های تولید تامین هزینه‌های تعمیرات و نگهداری شبکه‌های فرعی توسط بهره‌برداران و تامین هزینه‌های تعمیرات و نگهداری شبکه اصلی توسط قرارداد انتقال مدیریت آبیاری تعمیرات و لایروبی کانال‌ها
شفافیت وظایف	تعمیرات عمده از کانال‌های اصلی توسط دولت و تعمیرات کانال‌های درجه ۲ و ۳ توسط تعاونی‌های تولید
سازمان آب و برق خوزستان (در بهره برداری)	جلوگیری از تخریب دریچه‌ها و دیواره کانالها برای دریافت آب بیشتر توزیع عادلانه آب در زمان و مقدار مناسب توسط تعاونی‌های تولید توافق در شیوه محاسبه آب بها بین دولت و تعاونی‌های تولید جمع‌آوری آب بها باید توسط تعاونی‌های تولید انتخاب میرآب‌های مسلط به کار توسط تعاونی‌های تولید بستن قرارداد با شرکت‌های بهره‌بردار به نمایندگی از سازمان آب و برق خوزستان
شفافیت وظایف	شرکت در جلسات هماهنگی و همراهی با دستگاه‌های دولتی و نهادهای سیاسی
تعاونی‌های تولید	شرط مالکیت اراضی محدوده مدیریت تعاونی تولید برای عضویت در تعاونی تولید حل اختلافات محلی آب بین کشاورزان و روستاهای هم‌جوار توسط تعاونی‌های تولید توانمندسازی و برگزاری دوره‌های آموزشی تخصصی توسط دولت و تعاونی‌های تولید ایجاد اتحادیه تعاونی‌های تولید جهت همراستایی تعاونی‌های تولید هر منطقه
شفافیت وظایف جهاد کشاورزی خوزستان	توافق و تعیین الگوی کشت توسط دولت و تعاونی‌های تولید همکاری در یکپارچگی اراضی و اجرائی کردن الگوی کشت مورد توافق با جهاد کشاورزی انتقال یکپارچه مدیریت آبیاری یکپارچه (شبکه‌های اصلی و فرعی آبیاری و زهکشی)

منبع : یافته‌های تحقیق

1- Kaiser-Meyer-Olkin
2 - Bartlett

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

۱. کمبود اعتبارات دولتی برای بهره‌برداری، تعمیرات، نگهداری و مدیریت: واگذاری به تشکلهای و تعاونی که کاهش بار مالی و مدیریتی از دوش دولت و افزایش انگیزه در کشاورزان برای افزایش بهره‌وری و خوداتکایی در کشاورزی را به دنبال خواهد داشت.
  ۲. انتقال مدیریت آبیاری به کشاورزان منجر به افزایش تراکم کشت، ایجاد تنوع در محصولات و افزایش سودآوری مدیریت توسط کشاورزان خواهد شد که در واقع افزایش بهره‌برداری کشاورزی و سودآوری اقتصادی در سامانه‌های آبیاری است.
  ۳. پاسخگویی تعاونی‌های تولید در قبال زارعین: منجر به بهبود کارایی، عدالت در توزیع آب، بهبود نگهداری کانالها و ... خواهد شد.
  ۴. افزایش همکاری جمعی و مشارکت مردمی: بهبود خدمات حمایتی و تضمین تامین مطمئن آب به سامانه را به دنبال خواهد داشت.
- بنابراین توصیه می‌شود با برنامه‌ریزی و مرحله‌بندی حفاظت و بهره‌برداری از شبکه آبیاری به تعاونیهای تولید و تشکلهای کشاورزان محول و سپس با آموزش و توانمندسازی و افزایش روحیه مشارکت بهره‌برداران مسئولیتها را بطور کامل واگذار تا با کاربرد این رهیافت بتوان موفقیت تعاونی‌ها را در محدوده‌ی مورد مطالعه تضمین نمود.

سپاسگزاری

بدینوسیله از همه کسانی که ما را در تدوین این مقاله یاری نموده‌اند، خصوصا دفتر پژوهش‌های کاربردی سازمان آب و برق خوزستان قدردانی و تشکر می‌نمایم.

فهرست منابع

۱. احمدوند، مصطفی و شریف زاده، مریم. (۱۳۸۸). امکان‌پذیری تشکیل انجمنهای آبراب: مورد مطالعه دشت کوار استان فارس. علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران، دوره ۵، شماره ۲، صص ۱-۱۴.

۲. ادهم ملکی، مرجان و خسروی پور، بهمن (۱۴۰۱). مطالعات اجتماعی ایجاد و استقرار مدیریت مشارکتی آب در شبکه های آبیاری و زهکشی (مطالعه موردی: شبکه اصلی آبیاری و زهکشی میان آب شوشتر، واحد عمرانی داریون ۶). فصلنامه جغرافیا و روابط انسانی، دوره ۴، شماره ۴، صص ۳۰۳-۲۸۵.
۳. پارسافر، منوچهر؛ اللهیاری، محمدصادق و پیکانی، غلامرضا (۱۳۹۴). امکان سنجی استقرار تعاونیهای آب بران در استان گیلان. مجله تعاون و کشاورزی، سال ۴، شماره ۱۵، صص ۸۹-۶۵.
۴. جنگی مرنی، عباس و میردامادی، سیدمهدی (۱۳۹۲). تبیین عوامل مؤثر بر توسعه و استقرار مدیریت مشارکتی آبیاری در ایران، اولین همایش ملی آبیاری و بهره وری آب کشاورزی، دانشگاه فردوسی مشهد.
۵. جباری، اسماعیل و جنگی مرنی، عباس (۱۳۸۷). سیاستها و برنامه های توسعه مشارکت کشاورزان در مدیریت شبکه های آبیاری و زهکشی. مجموعه مقالات پنجمین کارگاه فنی مشارکت کشاورزان در مدیریت شبکه های آبیاری و زهکشی. تهران: کمیته ملی آبیاری و زهکشی ایران.
۶. حیدری بان، سیداحمد (۱۳۸۵). انتقال مدیریت آبیاری؛ مبانی و روششناسی. تهران، ناشر: کمیته ملی آبیاری و زهکشی ایران.
۷. حیدریان، احمد؛ احسانی، مهرزاد و یوسف فرد، الهام (۱۳۸۷). انتقال مدیریت آبیاری؛ تلاش های جهانی و نتایج. انتشارات کمیته ملی آبیاری و زهکشی ایران.
۸. خسروی پور، بهمن؛ ادهم ملکی، مرجان و ایزدی، حامد (۱۴۰۱). انتخاب مناسب ترین نظام بهره برداری در مدیریت آبیاری در شبکه های آبیاری و زهکشی جفیر استان خوزستان با استفاده از تحلیل (NII). فصلنامه جغرافیا و روابط انسانی، دوره ۵، شماره ۱، صص ۲۱۲-۱۰۶.
۹. رشوند، ایرج؛ میردامادی، سعید و لشکرآرا، فرهاد (۱۳۹۷). بررسی عوامل مؤثر بر موفقیت تشکل های آب بران شبکه های آبیاری دشت قزوین. فصلنامه پژوهشهای ترویج و آموزش کشاورزی، سال ۱۱، شماره ۳، صص ۲۷-۲۱.
۱۰. زارعی دستگردی، زهرا؛ ایروانی، هوشنگ؛ شعبانعلی فمی، حسین و مختاری حصار، آرزو (۱۳۸۷). تحلیل و بررسی مسائل و مشکلات تشکل آب بران در مدیریت شبکه آبرسانی بخش جرقویه شهرستان اصفهان. مجله علوم کشاورزی ایران تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی، دوره ۴۰، شماره ۲، صص ۷۰-۶۰.
۱۱. شعبانعلی فمی، حسین، علی بیگی، امیرحسین و شریف زاده، ابوالقاسم (۱۳۸۳). رهیافت ها و فنون مشارکت در ترویج کشاورزی و توسعه روستایی. تهران: انتشارات مؤسسه توسعه روستایی ایران.
۱۲. عطائی، پوریا و ایزدی، نسیم (۱۳۹۳). تحلیل مسئولیت های تشکل های آب بران و زمینه یابی موانع ایجاد آن از دیدگاه بهره برداران، نشریه پژوهش آب در کشاورزی، جلد ۲۸، شماره ۴، صص ۷۴۸-۳۳۷.

۱۳. کرمی، غلامحسین؛ عزیزی، مهران و آگهی، حسین. (۱۳۹۶). ارزیابی مشارکتی عملکرد تعاونیهای آب بران در مدیریت آبیاری طرح توسعه باغها (مورد مطالعه: تعاونیهای تفین و پالنگان استان کردستان). مجله مهندسی منابع آب، دوره ۱۰، شماره ۳۵، صص ۱۶-۱.
۱۴. ماقبل، روح اله؛ نادری مهدی، کریم؛ پاک نیا، فرهاد و نصیری، مجید. (۱۳۹۳). بررسی سازوکارهای توسعه و تقویت تعاونیهای آب بران (مطالعه موردی حوضه ی رود ارس)، کاربرد روش AHP. مجله اقتاد و توسعه کشاورزی، دوره ۲۲، شماره ۱، صص ۶۳-۵۵.
۱۵. محمدی، اقبال. (۱۳۸۸). تحلیلی بر موانع و محدودیت های اصلی ایجاد تشکلهای آبران و ناپایداری آنها در استان فارس. اولین همایش ملی رویکردهای نوین مشارکت مردمی در مطالعه، ساخت، بهره برداری و نگهداری شبکه های آبیاری و زهکشی، شیراز.
۱۶. مهندسین مشاور یکم. (۱۳۸۰). مطالعات اجتماعی و بهره برداری از شبکه آبیاری و زهکشی آیدوغموش. تبریز: انتشارات سهامی آب منطقهای آذربایجان شرقی
۱۷. همایون پور، پرویز. (۱۳۷۹). رهیافت و روششناسی مشارکت. برنامه عمران سازمان ملل متحد و برنامه اقدام ملی مدیریت پایدار منابع آب و زمین. تهران: دفتر پروژه ملی حبله رود.

18. Burger, R. (1998). Water user Associations in khazakhstan: an institutional analysis. Environment Discussion Paper.

19. Coward, W. (2000). Irrigation and agricultural development in Asia: Perspectives from the Social Sciences, Cornell University Press.

20. Hassabou A. H. M. and Gafy, I. K. (2007). Assessment Indicators for Water Users Associations in Egypt. *Official Publication of the European Water Association (EWA)*.

21. Latifkhan, A. and Hasan, S.M. (2007). Farmer's Participation in Irrigation Management. International Seminar on Participatory Irrigation Management (Paper No. 77): Tehran